

Ir. J.M. Biemans

DE SCHELDEZOOM

Sociaal-economische verkenning van het
ruilverkavelingsgebied rondom de grens van
Noordbrabant en Zeeland

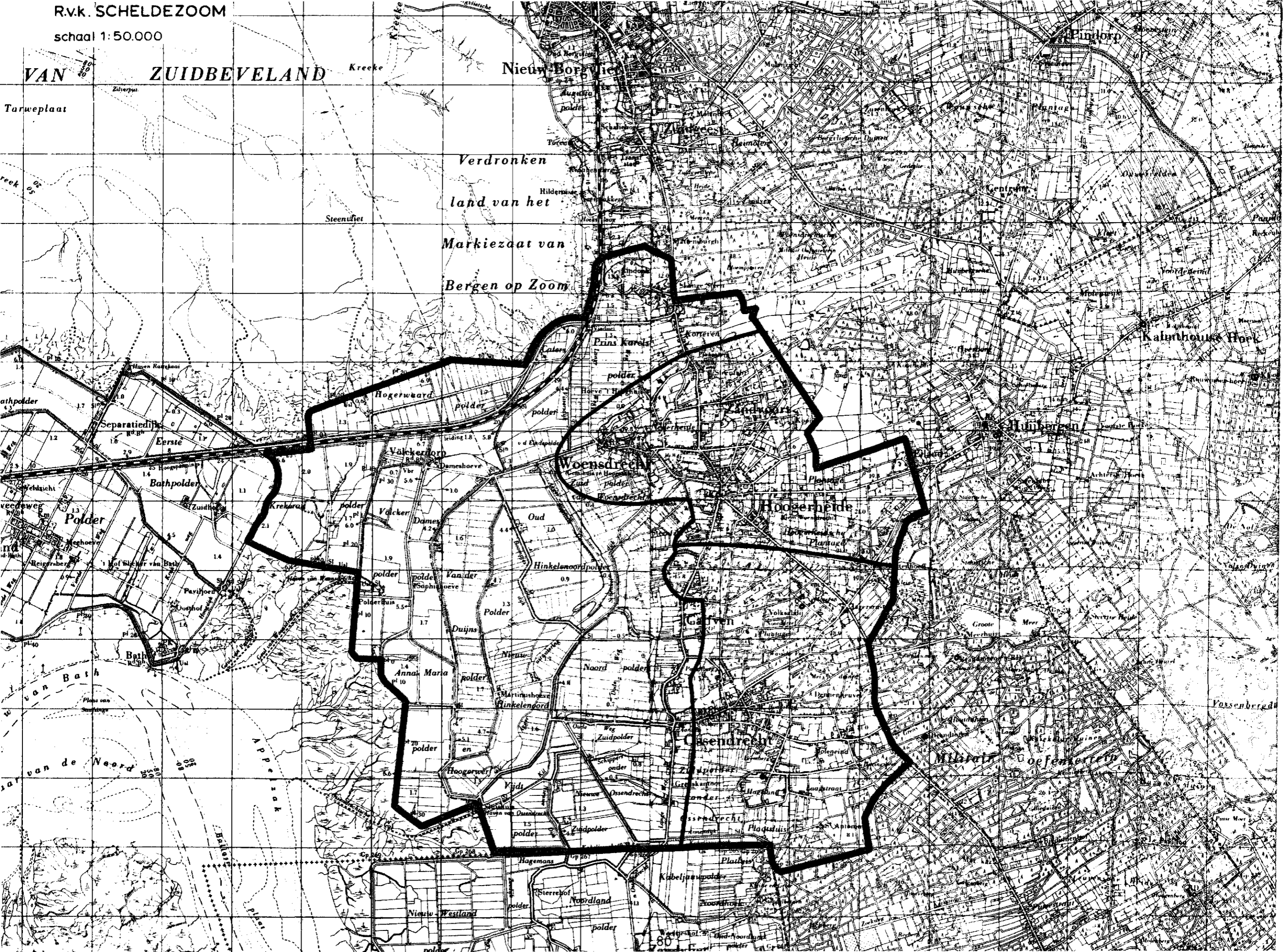
Interne Nota
No. 110

April 1966

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
INLEIDING	5
§ 1. Algemeen sociaal-economische aspecten	6
a. De sociaal-economische structuur van Woensdrecht en Ossendrecht	6
b. De in de naaste toekomst te verwachten planologische ontwikkelingen in en rondom Woensdrecht en Ossendrecht	8
§ 2. Agrarisch-structurele aspecten	10
§ 3. Bedrijfsstructurele aspecten	19
a. Bedrijfstypen	19
b. De akkerbouw	21
c. De veehouderij	24
d. De tuinbouw	27
e. Bedrijfsresultaten	29
§ 4. Slotbeschouwing	31

VAN ZUIDBEVELAND

INLEIDING

Het gebied van de in voorbereiding zijnde ruilverkaveling de Scheldezoom omvat grote delen van de Noordbrabantse gemeenten Woensdrecht en Ossendrecht en voorts een klein gedeelte van de in de provincie Zeeland gelegen gemeente Rilland-Bath.

Landbouwkundig gezien is het ruilverkavelingsblok zeer heterogeen. Er komen grote verschillen voor, met name t.a.v. de grondsoort, de bedrijfs-groottestructuur en het bedrijfstype. In verband hiermee is het blok verdeeld in een drietal deelgebieden 1) (zie nevenstaande kaart):

1. "Woensdrecht",
2. "Ossendrecht",
3. "de Zoom".

---

1) Ten einde eventuele misverstanden te vermijden zullen de deelgebieden - zulks ter onderscheiding van de gemeenten - steeds met " " worden aangegeven.

Bijvoorbeeld: "Woensdrecht"   deelgebied Woensdrecht
                                  Woensdrecht   gemeente Woensdrecht.

§ 1. Algemeen sociaal-economische aspecten

a. De sociaal-economische structuur van Woensdrecht en Ossendrecht 1).

Voorals als gevolg van migratie naar elders is de bevolking van Woensdrecht en Ossendrecht in de afgelopen vijftig jaar minder snel toegenomen dan die van Noordbrabant en zelfs minder snel dan die van Nederland. In 1965 telden deze gemeenten resp. 6882 (Woensdrecht) en 4257 inwoners (Ossendrecht).

De mannelijke agrarische beroepsbevolking is in de periode 1947-1960 sterk gedaald, zoals blijkt uit tabel 1. Ter vergelijking zijn ook de cijfers voor de provincie Noordbrabant als geheel weergegeven.

Tabel 1

DE MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING, 1947 EN 1960 1)

	Woensdrecht			Ossendrecht			Noordbrabant
	1947	1960	afname %	1947	1960	afname %	afname %
Bedrijfshoofden	159	128	19%	91	83	9%	9%
Meewerkende zoons	79	43	46%	38	32	16%	48%
Arbeiders	273	112	59%	279	129	54%	52%
Totaal	511	283	45%	408	244	40%	32%

- 1) Inclusief bosbouw en ontginning.
Exclusief tijdelijk niet-werkenden.

Bron: C.B.S.

Het aantal bedrijfshoofden is in Woensdrecht sterk gedaald (19%), in Ossendrecht in mindere mate (9%). Zeer opmerkelijk is het lage dalingspercentage in de categorie van de meewerkende zoons in Ossendrecht (16%). Het Woensdrechtse cijfer ligt in de buurt van het Brabantse gemiddelde. In totaal nam het aantal mannelijke agrarische beroepspersonen af met resp. 45% (Woensdrecht) en met 40% (Ossendrecht). Dit is dus beduidend hoger dan het Brabantse cijfer. Hierbij dient echter wel bedacht te worden, dat dit voor een belangrijk deel mede het gevolg is van de omstandigheid, dat in beide gemeenten een voor Brabantse verhoudingen hoog aantal landarbeiders voorkomt. Juist deze groep geeft de sterkste daling te zien. Het geheel overziende komt men tot de conclusie, dat de afnemings van het aantal in de land- en tuinbouw werkzame mannen in Woensdrecht over de gehele linie sterker is geweest dan in Ossendrecht, met name voor wat de bedrijfshoofden en de meewerkende zoons betreft.

- 1) De gemeente Rilland-Bath blijft hier buiten beschouwing, omdat slechts een zeer klein gedeelte van haar grondgebied bij de ruilverkaveling betrokken is.

Nede door de daling van het aantal in de land- en tuinbouw werkzaam hebben zich belangrijke veranderingen voltrokken in de samenstelling van de beroepsbevolking. In de 13 jaar tussen 1947 en 1960 liep het aandeel van de mannelijke agrarische beroepsbevolking in de totale mannelijke beroepsbevolking terug van 38% (Woensdrecht) en 39% (Ossendrecht) tot resp. 15% en 18%. Het aandeel van de nijverheid nam toe, dat van handel en verkeer handhaafde zich op hetzelfde niveau. Opmerkelijk is de bijzonder sterke stijging die de dienstensector te zien geeft. Deze stijging is wat Woensdrecht betreft bijna geheel veroorzaakt door de uitbreiding van het overheidspersoneel, werkzaam op de aldaar gevestigde vliegbasis en de onder het Ministerie van Defensie ressorterende straalmotorenfabriek. Voor wat Ossendrecht betreft is een soortgelijke "toevallige" factor in het geding, nl. de vestiging van een legerplaats.

Tabel 2

MANNELIJKE BEROEPSBEVOLKING

	Mannelijke beroepsbevolking							
	Woensdrecht				Ossendrecht			
	1947		1960		1947		1960	
	abs.	perc.	abs.	perc.	abs.	perc.	abs.	perc.
Landbouw 1)	511	38	283	15	408	39	244	18
Nijverheid	536	40	849	44	411	39	595	46
Handel en verkeer	154	11	217	11	117	11	136	11
Diensten 2)	128	10	591	30	110	10	331	25
Onbekend	17	1	8	0	10	1	4	0
Totaal	1346	100	1948	100	1056	100	1310	100

- 1) Inclusief bosbouw en ontginning.
- 2) Inclusief dienstplichtigen in 1960.

Bron: C.B.S.

De hierboven geschetste veranderingen in de structuur van de werkgelegenheid zijn gepaard gegaan met een toeneming van het aantal woonforenzen (uitgaande pendelaars). Hoewel dit aantal ook in 1947 reeds hoog was, is het sindsdien nog gestegen. In 1960 maakte het aantal mannen, dat voor hun werk dagelijks naar een andere gemeente op en neer reisde, 28% (Woensdrecht) en 35% (Ossendrecht) uit van de totale mannelijke beroepsbevolking. Er lijkt dus sprake van een tekort aan aangepaste werkgelegenheid. In hoeverre dit juist is hangt mede af van de afstand waarover gependeld wordt. Een groot gedeelte van de pendelaars werkte in direct aangrenzende gemeenten: 62% (Woensdrecht) en 43% (Ossendrecht). De overigen hadden voor het merendeel hun werkkring in andere gemeenten in Zuidoost-Brabant. Lange-afstandspendel - bijvoorbeeld naar Rotterdam - kwam naar verhouding weinig voor.

Slechts 9% (Woensdrecht) en 7% (Ossendrecht) van de pendelaars werkten in 1960 op grotere afstand van hun woonplaats. Tenslotte pendelden 7% (Woensdrecht) en 16% (Ossendrecht) naar België, vermoedelijk Antwerpen en omgeving.

Tegenover de uitgaande pendel staat een zeer aanzienlijke inkomende pendel. In 1960 was het aantal mannelijke werkforenzen (inkomende pendelaars) zelfs nog groter (Woensdrecht) dan en bijna even groot (Ossendrecht) als het aantal mannelijke woonforenzen (uitgaande pendelaars).

b. De in de naaste toekomst te verwachten planologische ontwikkelingen in en rondom Woensdrecht en Ossendrecht

Men mag aannemen, dat de sociaal-economische structuur van Woensdrecht en Ossendrecht, zoals die in het bovenstaande werd geschetst, in de toekomst zeer ingrijpend zal veranderen. Van belang is in dit verband in de eerste plaats de uitbreiding van de Antwerpse haven met het aansluitende industrieterrein, met de aanleg waarvan men momenteel reeds volop bezig is. Het ligt in de bedoeling hier een oppervlakte van ongeveer 2500 ha voor industrievestiging in gereedheid te brengen. Vervolgens dient gewezen te worden op de plannen m.b.t. de Theodoruspolder. Hier is een industrieterrein van omstreeks 200 ha gepland. Het is waarschijnlijk, dat de aanwinst van Bergen op Zoom tot kerngemeente zal leiden tot een versnelling in de uitvoering van dit plan. Wel bijzonder spectaculair tenslotte is het Reimerswaalplan, in het kader waarvan in de Oosterschelde een industrieterrein van 3000-4000 ha zal worden aangelegd. Met de uitvoering van dit plan zal echter op zijn vroegst eerst omstreeks 1980 kunnen worden begonnen.

Wat zijn nu de gevolgen van dit alles voor de sociaal-economische structuur van Woensdrecht en Ossendrecht en in het bijzonder voor de landbouw in deze gemeenten? Hoewel deze vraag onmogelijk exact te beantwoorden is, kunnen toch wel enkele globale verwachtingen worden uitgesproken.

Als gevolg van de in de omgeving van Woensdrecht en Ossendrecht geprojecteerde industrieterreinen zal de niet-agrarische werkgelegenheid in het gebied zeer sterk stijgen. Hoe sterk deze toeneming zal zijn en wanneer zij tot stand zal komen, is op dit moment moeilijk te voorspellen. Veel hangt hier af van het door de gemeenten en de provincie te voeren beleid, in het bijzonder voor wat het tijdstip van uitvoering van de projecten betreft.

Door de te verwachten toeneming van de werkgelegenheid zullen de inwonertallen van Woensdrecht en Ossendrecht ongetwijfeld aanzienlijk toenemen. De thans aanwezige lange-afstandspendel zal waarschijnlijk verdwijnen. Vervolgens kan met zekerheid gesteld worden, dat de beroepsstructuur zal veranderen en wel in deze zin, dat het procentuele aandeel van de agrarische beroepsbevolking sterk zal dalen. Enerzijds als gevolg van de te verwachten voortzetting van de afvloeiing uit de landbouw, anderzijds door de toeneming van de beroepsbevolking, werkzaam in de nijverheid en in de dienstensector.

De geprojecteerde industrieterreinen nemen geen agrarische gronden, gelegen in het ruilverkavelingsgebied, in beslag. Wel zullen zich grond-aanspraken voordoen i.v.m. de aanleg van wegen. Men denkt hierbij aan een tweetal wegen, die het ruilverkavelingsblok in oostwest-richting zullen doorsnijden, en aan een weg, die van noord naar zuid door het blok zal worden aangelegd. Over de tracés is nog geen beslissing genomen. Ook de

uitbreiding van Woensdrecht en Ossendrecht zal cultuurgrond in beslag nemen. Dit laatste heeft echter hoofdzakelijk betrekking op de deelgebieden "Woensdrecht" en "Ossendrecht". "De Zoom" - zo is de bedoeling - blijft voor de land- en tuinbouw gereserveerd.

§ 2. Agrarisch-structurele aspecten

In de jaren na 1947 is in Woensdrecht het aantal landbouwers 1) ≥ 1 ha belangrijk gedaald. In Ossendrecht is deze ontwikkeling eerst na 1959 begonnen; vóór dit jaar is nog een lichte stijging van het aantal landbouwers te constateren. In beide gemeenten is het aantal tuinders 1) teruggelopen, in Ossendrecht in mindere mate dan in Woensdrecht. Zeer sterk is de vermindering in de categorie overige geregistreeerden (landarbeiders en niet-agrarische grondgebruikers).

Tabel 3

AANTAL GEREGERISTREEERDEN EN BEDRIJFSGROOTTESTRUCTUUR

		Aant.geregistreeerden ¹⁾			Percentage bedrijven van ²⁾				Gemidd. bedrijfs-grootte
		land-bou-wers	tuin-ders	ove-rigen	1-5ha	5-10ha	10-20ha	>20ha	
Woensdrecht	1947	141	37	324	37	21	20	22	12,6
	1959	103	27	95	27	20	28	25	15,0
	1965	94	28	83	29	15	15	27	15,1
Ossendrecht	1947	81	12	470	39	8	21	32	16,3
	1959	84	10	81	38	9	26	27	15,1
	1965	67	10	59	30	6	30	34	18,7
Land van Bergen op Zoom	1947	317	197	1019	50	16	18	16	10,4
	1959	263	169	238	43	18	22	17	11,1
	1965	232	155	197	39	17	25	19	12,4

1) Met cultuurgrond.

2) ≥ 1 ha.

Bron: Landbouwtellingen C.B.S.; 1947, 1959, 1965.

Het zijn vooral de kleinere grondgebruikers, die in aantal zijn gedaald. In beide gemeenten is het aantal bedrijven <10 ha afgenomen. In Woensdrecht laat zelfs de grootteklasse 10-20 ha een vermindering zien. De gemiddelde bedrijfsgrootte is zowel in Woensdrecht als in Ossendrecht toegenomen. In laatstgenoemde gemeente dateert de toeneming van de gemiddelde bedrijfsgrootte pas van na 1959.

De gemiddelde bedrijfsgrootte in Woensdrecht en Ossendrecht ligt overigens aanzienlijk hoger dan in het landbouwgebied "het Land van Bergen op Zoom", waartoe beide gemeenten behoren. Dit houdt ongetwijfeld verband met het voorkomen van een aantal vrij grote bedrijven in het poldergebied in het westelijk deel van Woensdrecht en Ossendrecht.

1) Volgens de definitie van het C.B.S.

Richten wij nu onze aandacht op het gebied van de ruilverkaveling als zodanig, welke veranderingen hebben zich hier in het recente verleden voorgedaan in het aantal grondgebruikers en de grootte van hun bedrijven?

Allereerst de landbouwers. Zoals uit tabel 4 blijkt, is hun aantal in de afgelopen vijf jaren met 3,6% gedaald. Een afnemng dus van gemiddeld 1,7% per jaar. Vooral het aantal bedrijven beneden de 10 ha is verminderd. Opmerkelijk is, dat de daling zich ook heeft doen gelden in de grootteklasse 20-25 ha. Gaat men na, wat hiervan de oorzaak is, dan blijkt, dat het hier voornamelijk bedrijven betreft, die door een geringe vergroting of verkleining uit deze grootteklasse zijn verdwenen. Bijzondere factoren - zoals bijvoorbeeld splitsingen e.d. - hebben hierbij geen rol gespeeld. Het verschijnsel is in zekere zin van toevallige aard.

Het zijn met name de akkerbouwbedrijven met tuinland en de gemengde bedrijven zonder tuinland, die in aantal zijn teruggelopen 1). Bij de beide andere bedrijfstypen is geen vermindering opgetreden. Deze uiteenlopende ontwikkeling is hoofdzakelijk een gevolg van de verschuivingen tussen de diverse bedrijfstypen (de overschakeling op een ander bedrijfstype). Hoewel van minder betekenis, heeft ook de wisseling van beroepsgroep een zekere rol gespeeld. In bijlage I is nader op deze kwestie ingegaan.

Tabel 4

AANTAL LANDBOUWBEDRIJVEN ≥ 1 HA

	Aantal landbouwbedrijven ≥ 1 ha (A+B)							
	"Woensdrecht"		"Ossendrecht"		"de Zoom"		totaal	
	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965
1- 5 ha	-	1	1	-	1	-	2	1
5-10 ha	9	7	6	1	2	-	17	8
10-15 ha	17	14	10	12	2	4	29	30
15-20 ha	9	10	13	11	6	6	28	27
20-25 ha	7	4	6	4	10	7	23	15
25-50 ha	7	9	7	9	24	24	38	42
≥ 50 ha	-	-	1	1	13	14	14	15
Alle landbouwers	49	45	44	38	58	55	151	138
Akkerbouwbedrijven met tuinland	6	6	12	10	13	8	31	24
Akkerbouwbedrijven zonder tuinland	7	5	16	11	28	36	51	52
Gemengde bedrijven met tuinland	22	24	11	12	8	6	41	42
Gemengde bedrijven zonder tuinland	14	10	5	5	9	5	28	20

Bron: Landbouwtellingformulieren; 1960, 1965.

1) Voor de criteria voor de indeling naar bedrijfstypen wordt verwezen naar de volgende paragraaf.

Verder komt uit tabel 4 nog naar voren, dat zich tussen de drie onderscheiden deelgebieden, wat de vermindering van het aantal landbouwbedrijven in de periode 1960-1965 betreft, geen verschillen van betekenis voordoen, of het zou moeten zijn dat de daling van het aantal landbouwers thans in "Ossendrecht" iets sneller verloopt dan in de beide andere gebieden.

In tabel 5 is de huidige bedrijfsstructuur per bedrijfstype en per deelgebied weergegeven.

Tabel 5

DE BEDRIJFSGROOTTESTRUCTUUR PER BEDRIJFSTYPE
EN PER DEELGEBIED, 1965
(landbouwbedrijven ≥ 1 ha; A+B)

	Aantal bedrij- ven	waarvan in de grootteklasse (in %)							Gemidd. bedrijfs- grootte (ha)
		1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-25 ha	25-50 ha	≥ 50 ha	
Akkerbouwbedrijven met tuinland	24	-	4	12	17	13	42	12	27,3
Akkerbouwbedrijven zonder tuinland	52	-	-	12	17	14	40	17	33,4
Gemengde bedrijven met tuinland	42	2	14	38	26	10	5	5	17,6
Gemengde bedrijven zonder tuinland	20	-	5	25	15	5	45	5	23,4
"Woensdrecht"	45	2	16	31	22	9	20	-	17,9
"Ossendrecht"	38	-	3	31	29	10	24	3	20,3
"De Zoom"	55	-	-	7	11	13	44	25	36,7
Totaal	138	1	6	22	19	11	30	11	26,1

Relatief de meeste kleinere bedrijven komen voor bij de gemengde bedrijven met tuinland (54% < 15 ha). Daarna volgen de gemengde bedrijven zonder tuinland (30% < 15 ha). Van de akkerbouwbedrijven met en die zonder tuinland hebben 16% en 12% minder dan 15 ha cultuurgrond, terwijl resp. 54% en 57% 25 ha en meer in gebruik hebben.

In "de Zoom" worden naar verhouding de meeste grotere bedrijven aangetroffen: 69% ≥ 25 ha. "Woensdrecht" en "Ossendrecht" hebben relatief minder grotere bedrijven: resp. 20% en 27% ≥ 25 ha. In beide laatstgenoemde deelgebieden zijn resp. 49% en 34% < 15 ha.

Hierbij dient overigens te worden bedacht, dat van een groot aantal landbouwbedrijven in "Woensdrecht" en "Ossendrecht" een gedeelte van de grond gelegen is in het deelgebied "de Zoom".

Tabel 6

LANDBOUWBEDRIJVEN IN "WOENSDBRECHT" EN "OSSENDRECHT", WAARVAN EEN GEDEELTE VAN DE GROND IN "DE ZOOM" IS GELEGGEN, 1965

	Totaal- aantal landbouw- bedrijven	Aantal landbouwbedrijven met _____ van hun grond in "de Zoom"				
		geen	1/3 of minder	1/2	2/3 of meer	
"Woens- drecht"	<15 ha	22	7	6	5	4
	15-25 ha	14	3	4	-	7
	≥25 ha	9	-	1	3	5
	Totaal	45	10	11	8	16
"Ossen- drecht"	<15 ha	13	7	4	1	1
	15-25 ha	15	1	10	1	3
	≥25 ha	10	1	6	1	2
	Totaal	38	9	20	3	6
Akkerbouwbedrijven met tuinland	16	1	6	4	5	
Akkerbouwbedrijven zonder tuinland	16	2	5	-	9	
Gemengde bedrijven met tuinland	36	10	16	4	6	
Gemengde bedrijven zonder tuinland	15	6	4	3	2	

Bron: L.E.I.

In het voorgaande beperkten wij ons tot de landbouwers. Wij stelden vast, dat hun aantal in de periode 1960-1965 met 8,6% is gedaald. Met uitzondering van de tuinders, wier aantal nagenoeg gelijk bleef, hebben zich ook in de andere beroepsgroepen veranderingen voorgedaan (tabel 7). De groep van de C-grondgebruikers verminderde met 6,8%. Opmerkelijk is dat in 1965 36% van de geregistreerden behoorde tot de groep C-grondgebruikers. In "Ossendrecht" en "Woensdrecht" waren er zelfs meer C-grondgebruikers dan A-en B-grondgebruikers. Een zeer sterke afneming geeft de D-groep te zien (18,7%).

Tabel 7

AANTALLEN GEREgistREERDEN PER BEROEPsgROEP

Categorie	Aantal geregistreeerden							
	deelgebied Woensdrecht		deelgebied Ossendrecht		deelgebied de Zoom		totaal	
	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965
Landbouwers	49	45	44	38	58	55	151	138
Tuinders	21	20	2	5	1	-	24	25
Groep C	54	53	54	46	9	10	117	109
Groep D	16	13	13	13	3	-	32	26
Speciale bedrijven ¹⁾	3	3	3	3	-	-	6	6
Alle geregistreeerden	143	134	116	105	71	65	330	304

Bron: Landbouwtellingformulieren; 1960, 1965.

De vermindering van het aantal land- en tuinbouwbedrijven (12 bedrijven) is de resultante van het verdwijnen van 21 en de toetreding van 9 agrariërs. Gaat men na, wat de oorzaken zijn van het verdwijnen van de desbetreffende 21 bedrijven, dan blijkt, dat verandering van hoofdberoep - de overgang naar een andere beroepsgroep dus - de belangrijkste oorzaak is (14 grondgebruikers). Vooral de overgang naar de beroepsgroepen C en D is in dit verband van betekenis. Deze groepen fungeren als tussenstation in het proces van geleidelijke "afbraak" van de bedrijven. Rechtstreeks, d.w.z. zonder voorafgaande overgang naar een andere beroepsgroep, werden er slechts 7 bedrijven opgeheven.

Van de 9 nieuw-geregistreeerde A- en B-grondgebruikers zijn er 5 via beroepsverandering - aanvaarding van een agrarisch hoofdberoep - tot de boeren- en tuindersgroep toegetreden. De overige 4 "nieuwe" bedrijven ontstonden door splitsing van een ander bedrijf (2 bedrijven), door aankoop van grond (1 bedrijf) en doordat de grondgebruiker naar het ruilverkavelingsblok verhuisde (1 bedrijf).

Ook in de C- en D-groepen hebben zich aanzienlijk meer verschuivingen voorgedaan dan de gegevens van tabel 7 zouden doen vermoeden. Uit de C-groep verdwenen in totaal 30 grondgebruikers (7 door beroepsverandering en 23 ten gevolge van het niet-meer-telplichtig-zijn, overlijden e.d.). 22 grondgebruikers traden tot de C-groep toe (8 door beroepsverandering en 14 ten gevolge van het houden van vee, grondaankoop e.d.).

Het aantal grondgebruikers, dat uit de D-groep verdween bedroeg 20 (waarvan 3 ten gevolge van beroepsverandering en 17 ten gevolge van overlijden, verkoop van grond, afstoten van tuinbouw e.d.). Daarentegen traden 14 grondgebruikers tot de groep D toe (12 door beroepsverandering en 2 ten gevolge van het weer telplichtig worden).

De veranderingen in de agrarische structuur, die in de afgelopen vijf jaar hebben plaatsgehad, zijn in het vorenstaande aan de hand van enkele globale cijfers behandeld. Men kan zich nu afvragen, of er voor de naaste toekomst iets te voorspellen valt over de toekomstige ontwikkeling van aantal en grootte van de land- en tuinbouwbedrijven. Een beschouwing van de huidige stand van zaken met betrekking tot de bedrijfsopvolging biedt hier-toe de gelegenheid.

Bij plaatselijk goed bekende personen is geïnformeerd, op welke bedrijven van boeren en tuinders van 50 jaar en ouder (alleen over deze groep is thans iets te zeggen over de situatie met betrekking tot de opvolging) de opvolging verzekerd leek, op welke bedrijven deze twijfelachtig was en welke bedrijven naar alle waarschijnlijkheid bij gebrek aan een opvolger niet zullen worden voortgezet. In tabel 8 zijn de resultaten van deze informatie weergegeven.

Tabel 8

DE OPVOLGINGSSITUATIE

	Totaal-aantal geregistreerden	Geregistreerden van 50 jaar en ouder				Opp.cult.gr. van bedrijven zonder opvolger (in ha)
		totaal	met opvolger(s)	zonder opvolger	opvolging onbekend	
Landbouwers						
< 15 ha	39	25	13	10	2	96,35
15-25 ha	42	24	22	-	2	-
≥ 25 ha	57	25	22	2	1	54,30
Alle landbouwers	138	74	57	12	5	150,65
Akkerbouwbedrijven met tuinland	24	12	11	1	-	13,85
Akkerbouwbedrijven zonder tuinland	52	25	20	1	4	27,30
Gemengde bedrijven met tuinland	42	26	21	5	-	38,66
Gemengde bedrijven zonder tuinland	20	11	5	5	1	70,84
"Woensdrecht"	45	28	19	8	1	71,00
"Ossendrecht"	38	18	17	1	-	10,95
"De Zoom"	55	28	21	3	4	68,70
Tuinders	25	10	3	7	-	19,94
Landbouwers + tuinders	163	84	60	19	5	170,59

Bron: L.E.I.

Onder de 84 boeren en tuinders, die 50 jaar of ouder zijn, zijn er 19 (23%) zonder opvolger. Het zijn voornamelijk de kleinere bedrijven, die geen opvolger hebben. Tussen de onderscheiden bedrijfstypen 1) zijn met betrekking tot de opvolgingssituatie duidelijke verschillen aanwezig. Op de akkerbouwbedrijven is de animo om het bedrijf voort te zetten het grootst (slechts 5% zonder opvolger). Deze bedrijven hebben over het algemeen een redelijk te achten omvang. Van de gemengde bedrijven is momenteel 27% zonder opvolger. Voor de tuinbouwbedrijven bedraagt dit percentage 70%.

In "Woensdrecht" is het aantal bedrijven zonder opvolger het grootst. In het deelgebied "Ossendrecht" heeft slechts 1 bedrijf geen opvolger. "De Zoom" houdt, wat de opvolgingssituatie betreft, het midden tussen de beide andere deelgebieden.

Op 19 boeren- en tuindersbedrijven is dus geen opvolger aanwezig. Deze bedrijven, die gezamenlijk een oppervlakte van 170 ha beslaan, zullen naar alle waarschijnlijkheid in de komende 15 jaar vrijkomen. Daarnaast kunnen ook in de jongere leeftijdscategorieën bedrijven geheel of gedeeltelijk vrijkomen. Hierbij denken wij in het bijzonder aan beroepsverandering. De te verwachten toeneming van de niet-agrarische werkgelegenheid - met name in Antwerpen en Bergen op Zoom - maakt het waarschijnlijk, dat meer agrarische bedrijfshoofden de land- en tuinbouw zullen verlaten. Een aantal van de vrijkomende bedrijven zal vermoedelijk uiteenvallen. Hoe groot dit aantal zal zijn, is moeilijk te voorspellen. Men hoede zich echter voor te hoog gespannen verwachtingen in dit opzicht. Op een aantal bedrijven zijn nl. meer opvolgers aanwezig. De gegevens van tabel 9 tonen dit duidelijk aan. Bovendien speelt hier een rol, dat ook van de zijde van Belgische boeren, die i.v.m. de uitbreiding van de haven van Antwerpen werden of zullen worden onteigend, belangstelling bestaat, c.q. waarschijnlijk zal bestaan voor vrijkomende bedrijven in het ruilverkavelingsgebied.

In tabel 9 is de opvolgingssituatie nog op een andere wijze benaderd. Op basis van de gegevens van de landhouwtellingformulieren is o.a. het kengetal "aantal meewerkende zoons per 100 bedrijven" berekend. Hierbij is uitgegaan van alle land- en tuinbouwbedrijven. Zulks in tegenstelling tot de gegevens van tabel 8, die alleen betrekking hebben op de boeren en tuinders van 50 jaar en ouder.

---

1) Op het onderscheid naar bedrijfstype wordt in de volgende paragraaf nader ingegaan.

Tabel 9

AANTAL MEEWERKENDE ZOONS

	Totaal- aantal bedrijven	waarvan met _____ mee- werkende zoons				Aantal mee- werkende zoons per 100 bedrijven
		1	2	3	totaal	
Landbouwers						
<15 ha	39	12	3	-	15	46
15-25 ha	42	16	6	1	23	74
≥25 ha	57	12	7	-	19	46
Alle landbouwers	138	40	16	1	57	54
Akkerbouwbedrijven met tuinland	24	7	4	1	12	75
Akkerbouwbedrijven zonder tuinland	52	15	4	-	19	44
Gemengde bedrijven met tuinland	42	16	7	-	23	71
Gemengde bedrijven zonder tuinland	20	2	1	-	3	20
"Woensdrecht"	45	14	3	-	17	44
"Ossendrecht"	38	13	6	1	20	74
"De Zoom"	55	13	7	-	20	49
Tuinders	25	3	-	-	3	12
Landbouwers + tuinders	163	43	16	1	60	48

Bron: Landbouwtellingformulieren; 1965.

Bij een cijfer van 30-40 meewerkende zoons per 100 bedrijven kan men spreken van een evenwichtssituatie: er zijn dan ongeveer evenveel opvolgers als vrijkomende bedrijven. In het ruilverkavelingsgebied blijken per 100 bedrijven 48 meewerkende zoons aanwezig te zijn, hetgeen dus aan de hoge kant is. Zeer hoog is dit cijfer bij de akkerbouwbedrijven met tuinland en bij de gemengde bedrijven met tuinland. Bij deze bedrijfstypen worden naar verhouding ook de meeste gevallen aangetroffen, waar per bedrijf meer potentiële opvolgers aanwezig zijn. Het is niet ondenkbaar, dat dit wijst op een mogelijke toekomstige splitsing van enkele ouderlijke bedrijven in een landbouw- en een tuinbouwgedeelte. Bij de beide andere bedrijfstypen is het aantal zoons per 100 bedrijven aanzienlijk lager.

Ook tussen de deelgebieden doen zich belangrijke verschillen voor. In "Ossendrecht" komen per 100 bedrijven 74 meewerkende zoons voor. Voor "Woensdrecht" en "de Zoom" bedraagt dit cijfer resp. 44 en 49.

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de verkaveling, de ontsluiting en de waterbeheersing.

De verkaveling laat op vele bedrijven te wensen over (zie bijlage II). In 1963 bedroeg het gemiddelde aantal kavels per landbouwbedrijf 6,2 en de gemiddelde kavelgrootte 3,84 ha. Bij de akkerbouwbedrijven met tuinland en de gemengde bedrijven met tuinland is de situatie met betrekking tot de verkaveling het ongunstigst (gemiddeld aantal kavels per bedrijf: resp. 7,5 en 7,3; gemiddelde kavelgrootte: resp. 3,46 ha en 2,19 ha). De beide andere bedrijfstypen - de akkerbouwbedrijven zonder tuinland en de gemengde bedrijven zonder tuinland - geven een gunstiger beeld te zien (gemiddeld aantal kavels: resp. 4,8 en 5,5; gemiddelde kavelgrootte: resp. 7,15 ha en 4,41 ha).

In "Woensdrecht" en vooral in "Ossendrecht" is de verkaveling slechter dan in "de Zoom". Het gemiddelde aantal kavels per bedrijf en de gemiddelde kavelgrootte bedroegen voor deze deelgebieden achtereenvolgens: 6,1 en 2,92 ha, 7,9 en 2,54 ha, 5,0 en 6,85 ha.

Zoals reeds eerder is opgemerkt hebben vele bedrijven in "Woensdrecht" en "Ossendrecht" grond in "de Zoom" liggen, zodat mag worden aangenomen, dat in de beide andere deelgebieden de kavels eerder van geringere dan grotere omvang zijn dan is aangegeven.

De ontsluiting vormt in het ruilverkavelingsgebied een knelpunt. Vele wegen zijn onverhard.

Ook de waterbeheersing behoeft verbetering. De afwatering en de lozing van de niet-bemalen poldergronden zijn slecht en van de bemalen gronden niet ideaal. De afmetingen van de perceelsslotsen zijn zeer gering. De drainage is onvoldoende. De gebrekkige ontwatering, die hiervan het gevolg is, komt tot uiting in de hoge wintergrondwaterstanden, welke overigens voor een deel mede veroorzaakt worden door de kavel langs de z.g. "Brabantse Wal". Hierdoor komt vooral in dit gebied nogal wat vetweiderij voor in plaats van akkerbouw.

§ 3. Bedrijfsstructurele aspecten

a. Bedrijfstypen

Sinds 1930 is de relatieve betekenis van het bouwland in de gemeenten Woensdrecht en Ossendrecht belangrijk gedaald. Het percentage grasland is enigszins toegenomen (Woensdrecht) of ongeveer gelijk gebleven (Ossendrecht). In beide gemeenten is het aandeel van het tuinland gestegen, met name na 1960.

Tabel 10

ONTWIKKELING VAN HET GRONDGEBRUIK

	Gemeente Woensdrecht			Gemeente Ossendrecht		
	percentage cultuurgrond in gebruik als			percentage cultuurgrond in gebruik als		
	bouwland	grasland	tuinland	bouwland	grasland	tuinland
1930	73	24	3	81	19	-
1950	73	21	6	73	23	4
1955	69	24	7	72	22	6
1960	65	28	7	75	21	4
1964	61	28	11	68	20	12

Bron: C.B.S.

In het gebied van de ruilverkaveling komen zeer uiteenlopende bedrijfstypen voor. Ten einde hiervan een indruk te geven, is een vereenvoudigde bedrijfstypologie opgezet. Hierbij zijn de bedrijven van de geregistreerden in de beroepsgroepen A+B (de boeren en tuinders dus) ingedeeld in vijf bedrijfstypen. Deze indeling is enigszins arbitrair en met behulp van ter plaatse bekende personen opgesteld. Als akkerbouwbedrijven zijn beschouwd die bedrijven, waarvan minstens 70% van de oppervlakte cultuurgrond in gebruik is als bouwland. Onderscheid werd gemaakt tussen akkerbouwbedrijven met en zonder tuinland. Die bedrijven, waarop gezien het productieplan de nadruk in hoofdzaak op de tuinbouw lag, werden als tuinbouwbedrijven aangemerkt. Aan enige willekeur, in het bijzonder bij de vaststelling van het aantal tot dit bedrijfstype behorende bedrijven, kon niet ontkomen worden. De resterende bedrijven zijn gemengde bedrijven; op deze bedrijven kan zowel veehouderij worden bedreven alsook akkerbouw en tuinbouw.

Tabel 11

BEDRIJFSTYPEN

	Aantal bedrij- ven		waarvan:									
			akkerbouw- bedrijven				tuin- bouw- bedrij- ven		gemengde bedrijven			
	met tuin- land		zonder tuinland		met tuin- land				zonder tuinland			
	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965
1- 5 ha	18	18	-	-	-	-	16	17	2	1	-	-
5-10 ha	23	15	3	1	2	-	6	7	6	6	6	1
10-15 ha	31	31	6	3	6	6	2	1	11	16	6	5
15-20 ha	28	27	6	4	6	9	-	-	11	11	5	3
20-25 ha	23	15	5	3	9	7	-	-	6	4	3	1
25-50 ha	38	42	6	10	23	21	-	-	3	2	6	9
≥50 ha	14	15	5	3	5	9	-	-	2	2	2	1
Totaal	175	163	31	24	51	52	24	25	41	42	28	20
"Woensdrecht"	70	65	6	6	7	5	21	20	22	24	14	10
"Ossendrecht"	46	43	12	10	16	11	2	5	11	12	5	5
"De Zoom"	59	55	13	8	28	36	1	-	8	6	9	5

Bron: Landbouwtellingformulieren 1960 en 1965.

Zoals blijkt uit tabel 11 zijn in de periode 1960-1965 vooral het aantal akkerbouwbedrijven met tuinland en het aantal gemengde bedrijven zonder tuinland gedaald. Bij de overige bedrijfstypen hebben zich per saldo vrijwel geen aantalsveranderingen voorgedaan (zie ook bijlage I).

De akkerbouwbedrijven zonder tuinland worden voornamelijk aangetroffen in "de Zoom". Ook in "Woensdrecht" en "Ossendrecht" komen overigens een aantal bedrijven van dit type voor (vermoedelijk bedrijven met grond in "de Zoom"). Akkerbouwbedrijven met tuinland vindt men in alle deelgebieden. De tuinbouwbedrijven zijn hoofdzakelijk in "Woensdrecht" gelegen, enkele ook in "Ossendrecht". Gemengde bedrijven, zowel met als zonder tuinland, komen in alle deelgebieden voor; het is echter vooral het gebied "Woensdrecht", waar het gemengde bedrijfstype sterk vertegenwoordigd is.

In tabel 12 is nagegaan, hoe de bouwland-grasland-tuinland-verhouding is bij de onderscheiden bedrijfstypen en in de verschillende deelgebieden.

Duidelijk komt naar voren, dat voor het ruilverkavelingsgebied als geheel de nadruk sterk ligt op het bouwland. Vooral in "de Zoom" is dit het geval. Het grasland en het tuinland zijn in dit deelgebied relatief van geringe betekenis. In "Woensdrecht" en "Ossendrecht" is met name het percentage grasland beduidend hoger. Ook in deze deelgebieden neemt het bouwland echter de belangrijkste plaats in. De verschillen tussen

de bedrijfstypen spreken voor zichzelf.

Tabel 12

HET GRONDGEBRUIK (A- EN B-BEDRIJVEN)

	Aantal bedrijven	Gemidd. bedrijfs- grootte (ha)	Percentage v/d cultuurgrond		
			bouw- land	gras- land	tuin- land
Landbouwers					
<10 ha	9	7,0	51	35	14
10-15 ha	30	13,0	56	35	9
15-20 ha	27	17,9	66	26	8
20-25 ha	15	22,1	72	24	4
25-50 ha	42	33,9	76	20	4
≥50 ha	15	60,5	82	11	7
Alle landbouwers	138	26,1	73	21	6
Akkorbouwbedrijven met tuinland	24	27,3	76	13	11
Akkerbouwbedrijven zonder tuinland	52	33,4	87	13	-
Gemengde bedrijven met tuinland	42	17,6	53	35	12
Gemengde bedrijven zonder tuinland	20	23,4	57	43	-
"Woensdrecht"	45	17,9	60	34	6
"Ossendrecht"	38	20,3	66	24	10
"De Zoom"	55	36,7	81	14	5
Tuinders	25	4,6	20	8	72
Landbouwers + tuinders	163	22,8	70	21	9

Bron: Landbouwtellingformulieren, 1965.

b. De akkerbouw

Sinds 1950 is in de gemeente Woensdrecht het percentage bouwland, be- teeld met granen, enigszins toegenomen. In Ossendrecht is dit niet het ge- val; hier ligt het aandeel van de granen in 1965 (na een geringe daling voordien) weer op hetzelfde niveau als in 1950. Het aandeel van de hak- vruchten is zowel in Woensdrecht als in Ossendrecht gedaald. Al met al hebben er geen erg belangrijke veranderingen plaatsgehad. Wel is in Woens- drecht een lichte tendentie tot extensivering van het bouwplan be- speurbaar.

Tabel 13

ONTWIKKELING VAN HET BOUWLANDGEBRUIK, 1950-1965

		Percentage bouwland, betaald met				
		granen	peul- vruchten	handels- gewassen	hak- vruchten	overige
Woensdrecht	1950	48	3	11	31	7
	1955	47	7	12	29	5
	1960	49	7	13	28	3
	1965	53	3	13	24	7
Ossendrecht	1950	49	4	13	32	2
	1955	44	8	17	25	6
	1960	46	8	17	28	1
	1965	49	4	14	28	5

Bron: C.B.S.

Bovenstaande cijfers zijn gemeentelijke cijfers. In tabel 14 is voor het ruilverkavelingsgebied als zodanig nog eens nagegaan, hoe in 1965 het bouwland werd gebruikt.

Het blijken vooral de gemengde bedrijven te zijn, waar de graanteelt verhoudingsgewijs de belangrijkste rol speelt. Bij de akkerbouwbedrijven ligt het procentuele aandeel van de granen lager. Op deze bedrijven komen echter naar verhouding meer handelsgewassen voor.

Beziet men de verschillen tussen de deelgebieden, dan blijkt o.a. dat in "Woensdrecht" relatief een groot deel van het bouwland wordt gebruikt voor de teelt van granen (56%). In "Ossendrecht" en "de Zoom" ligt dit percentage lager. In "de Zoom" worden naar verhouding veel handelsgewassen geteeld. Dit houdt uiteraard verband met het feit, dat in dit deelgebied verhoudingsgewijs meer akkerbouwbedrijven voorkomen. In "Ossendrecht" tenslotte valt het hoge percentage hakvruchten op (34%).

Tabel 14

HET BOUWLANDGEBRUIK, 1965

	Opp.bouw- land (ha)	waarvan beteelt met (%):				
		granen	peul- vruchten	handels- gewassen	hak- vruchten	overige
Landbouwers						
<10 ha	32	53	-	4	35	8
10-15 ha	218	50	2	6	30	12
15-20 ha	318	54	4	6	33	3
20-25 ha	239	52	5	9	31	3
25-50 ha	1084	48	4	16	24	8
≥50 ha	741	44	6	17	21	12
Alle landbouwers	2632	48	4	14	25	9
Akkerbouwbedrijven met tuinland	501	43	4	13	29	11
Akkerbouwbedrijven zonder tuinland	1474	45	5	17	24	9
Gemengde bedrijven met tuinland	392	56	4	5	28	7
Gemengde bedrijven zonder tuinland	265	62	2	9	20	7
"Woensdrecht"	482	56	2	8	27	7
"Ossendrecht"	511	49	5	7	34	6
"De Zoom"	1639	46	5	17	22	10

Bron: Landbouwtellingformulieren, 1965.

c. De veehouderij

Zoals blijkt uit tabel 15 is het aantal melkkoeien per 100 ha grasland sinds 1950 in beide gemeenten geleidelijk teruggelopen. Het aantal stuks mestvee daarentegen is sterk gestegen, vooral in de gemeente Ossendrecht. Duidelijk komt naar voren, dat er zich een verschuiving van de melkvee naar de mestveehouderij heeft voltrokken. Overigens blijkt een intensievere benutting van het grasland uit het feit, dat zowel de mestveestapel alsook de melkveestapel in 1965 per 100 ha grasland belangrijk groter was dan in 1960.

Tabel 15

ONTWIKKELING VAN DE VEEDICHTHEID

		Aantal stuks rundvee per 100 ha grasland	
		melkkoeien	mestvee
Woensdrecht	1950	106	26
	1955	97	40
	1960	71	96
	1965	86	157
Ossendrecht	1950	65	106
	1955	50	134
	1960	40	203
	1965	49	304

Bron: C.B.S.

Op 55% van de landbouwbedrijven in het ruilverkavelingsgebied worden melkkoeien gehouden (1965). In 1960 bedroeg dit percentage nog 71%. Het aantal melkkoeien per bedrijf is zeer gering. Slechts 25% van de bedrijven met melkkoeien heeft meer dan 10 dieren en slechts 8% meer dan 15 dieren. Het zijn vooral de akkerbouwbedrijven, waar dit bedrijfssonderdeel een geringe omvang heeft. Op deze bedrijven worden de melkkoeien kennelijk vooral voor de eigen melkconsumptie aangehouden. Ook de aantallen melkkoeien, welke op de gemengde bedrijven voorkomen, zijn aan de lage kant. Slechts 6 van 51 gemengde bedrijven met melkvee hadden meer dan 15 melkkoeien. Het zal duidelijk zijn, dat deze geringe omvang van de melkveestapel een ernstige belemmering betekent voor een rendabele bedrijfsexploitatie.

Op 82% van de landbouwbedrijven wordt mestvee gehouden. In 1960 was dit nog slechts 67%. Op de grotere bedrijven blijkt het aantal mestdieren, dat wordt aangehouden, groter te zijn. Dit bedrijfssonderdeel komt zowel op de meeste akkerbouw- als op de meeste gemengde bedrijven voor. Het gemiddelde aantal stuks mestvee bedraagt 16,2.

Tabel 16

AANTAL MELKKOEIEN EN STUKS MESTVEE PER BEDRIJF

	Totaal- aantal bedrij- ven	Aantal bedrijven met.....melkkoeien				Gemidd. aantal melk- koeien ¹⁾	Aantal bedrijven met.....mestvee				Gemidd. aantal stuk- s mest- vee ²⁾
		0	≤10	11-15	≥16		0	≤10	11-20	≥21	
Landbouwers											
<10 ha	9	3	6	-	-	3,3	3	3	3	-	10,0
10-15 ha	30	9	15	6	-	7,6	8	14	8	-	8,6
15-20 ha	27	14	8	3	2	9,0	6	12	3	6	12,8
20-25 ha	15	5	6	2	2	9,6	2	7	5	1	11,3
25-50 ha	42	22	15	2	2	5,6	5	8	15	14	21,2
≥50 ha	15	8	7	-	-	1,0	2	4	3	6	27,7
Alle landbouwers	138	62	57	13	6	6,7	26	48	37	27	16,2
Akkerbouwbedrijven met tuinland	24	15	8	1	-	3,0	5	5	9	5	18,1
Akkerbouwbedrijven zonder tuinland	52	36	16	-	-	1,4	10	15	12	15	18,0
Gemengde bedrijven met tuinland	42	9	24	6	3	8,3	8	20	11	3	12,7
Gemengde bedrijven zonder tuinland	20	2	9	6	3	10,2	3	8	5	4	16,3
'Woensdrecht'	45	12	23	8	2	8,4	10	20	10	5	12,7
'Ossendrecht'	38	15	17	5	1	5,4	4	11	15	8	16,7
'De Zoom'	55	35	17	-	3	5,3	12	17	12	14	18,6

1) Per bedrijf met melkkoeien.

2) Per bedrijf met mestvee.

Bron: Landbouwtellingformulieren, 1965.

Hoewel op 33% van de landbouwbedrijven mestvarkens worden gehouden en op 18% fokzeugen, is de varkenshouderij in het ruilverkavelingsgebied van weinig betekenis. De aantallen dieren per bedrijf zijn nl. zeer gering. Slechts 4 bedrijven hadden in 1965 20 of meer mestvarkens en 6 bedrijven 10 of meer fokzeugen.

Een soortgelijke situatie doet zich voor in de legkippenhouderij. 70% van de landbouwbedrijven had in 1965 legkippen, doch slechts 1 van de 96 bedrijven, waarop deze dieren voorkwamen, had er meer dan 500.

Tot slot nog een enkele opmerking over het aantal veehouderijonderdelen per bedrijf. Tabel 17 geeft hiervan een globale indruk. In deze tabel is een aantal combinatiemogelijkheden weergegeven. Voor elke combinatie van voersoorten is het aantal bedrijven vermeld, waarop de des-

betroffende combinatie voorkomt. Er zijn twee berekeningsmethoden gevolgd. De cijfers in de twee eerste kolommen geven aan, op hoeveel bedrijven bepaalde combinaties van veesoorten, ongeacht het aantal dieren, worden aangetroffen. Bij de tweede methode (zie de beide laatste kolommen van tabel 17) zijn minimumgrenzen gehanteerd: 1 stuk rundvee, 3 fokzeugen, 6 mestvarkens, 100 leghennen en 2 stuks mestvee. Dit betekent dus, dat bij deze methode de bedrijfsonderdelen met een aantal dieren beneden de minimumgrenzen niet zijn meegeteld.

Tabel 17

COMBINATIES VAN VEESOORTEN, 1965

Combinatie	Zonder minimumgrens		Met minimumgrens	
	aantal landbouwbedrijven	waarvan met mestvee	aantal landbouwbedrijven	waarvan met mestvee
a. Alleen melkvee	10	8	51	35
b. Melkvee + fokzeugen	2	2	10	9
c. " + mestvarkens	6	6	7	7
d. " + leghennen	25	23	3	1
e. " + fokzeugen + mestvarkens	5	3	1	1
f. " + mestvarkens + leghennen	15	13	2	1
g. " + fokzeugen + leghennen	9	7	1	1
h. Alle diersoorten	4	4	1	1
i. Geen melkvee	62	46	62	45
Totaal	138	112	138	101

Bron: Landbouwtellingformulieren, 1965.

Vergelijkt men nu de twee eerste met de twee laatste kolommen, dan blijkt vooreerst, dat het aantal bedrijven met de combinaties d t/m h in de categorie "zonder minimumgrens" beduidend groter is dan in de categorie "met minimumgrens". Dit betekent, dat op vele bedrijven zeer kleine veehouderijonderdelen voorkomen. Verder blijkt, dat, wanneer men minimumgrenzen aanlegt, 51 bedrijven (d.w.z. 35%) "alleen" melkvee hebben. 62 bedrijven (45%) hebben geen melkvee. Het betreft hier overwegend akkerbouwbedrijven (waarvan sommige met enkele varkens of kippen). Tenslotte komt nog naar voren, dat op een groot aantal bedrijven in alle combinaties mestvee wordt gehouden.

d. De tuinbouw

Na 1950 is de oppervlakte tuinland in de gemeenten Woensdrecht en Ossendrecht teruggelopen. Na 1960 is echter weer een toeneming te constateren. Vooral de oppervlakte, beteeld met groenten, is sterk toegenomen. Het hard fruit is enigszins in betekenis afgenomen. In Woensdrecht is ook de oppervlakte kleinfruit verminderd. De betekenis van de "overige gewassen" - met name tuinbouwzaden - is eveneens teruggelopen, in het bijzonder in Ossendrecht. Tuinbouw onder glas komt vrijwel niet voor.

Tabel 18

ONTWIKKELING VAN HET TUINLANDGEBRUIK, 1950-1965

		Tuinbouw in de open grond in ha					Tuinbouw onder glas in ha
		totaal	groenten	fruit	kleinfruit	overige gewassen	
Woensdrecht	1950	169,48	64,61	47,37	31,81	25,69	0,17
	1955	141,13	67,12	45,33	14,83	13,85	0,23
	1960	161,07	92,73	41,41	19,66	7,27	0,21
	1965	218,16	152,69	38,00	11,39	16,08	0,30
Ossendrecht	1950	120,62	40,46	38,19	6,81	35,16	-
	1955	106,65	43,95	14,11	4,06	44,53	-
	1960	77,10	54,03	8,58	11,30	3,19	-
	1965	169,30	129,52	28,24	6,42	5,12	-

Bron: C.B.S.

De cijfers van tabel 18 hebben betrekking op de gemeenten Woensdrecht en Ossendrecht. In tabel 19 is voor het ruilverkavelingsgebied als zodanig het gebruik van het tuinland nagegaan.

Zowel voor de landbouw- als voor de tuinbouwbedrijven geldt dat groenten (met name asperges en aardbeien) en fruit verreweg het belangrijkste zijn. De groenteteelt komt, voor zover het de landbouwbedrijven betreft, voornamelijk voor in de deelgebieden "Woensdrecht" en "Ossendrecht," fruitteelt vooral in "de Zoom" (in het bijzonder op de grotere bedrijven). Andere belangrijke tuinbouwgewassen op de landbouwbedrijven zijn bonen (contractteelt), spruiten en tuinbonen, terwijl er voorts nog enige teelt is van knolselderij en prei. De voornaamste gewassen op de tuinbouwbedrijven zijn behalve asperges, aardbeien en fruit: bonen (contractteelt), tuinbonen en spruiten. Dezelfde gewassen dus, die ook op de landbouwbedrijven voorkomen.

Tabel 19

HET GEBRUIK VAN HET TUINLAND¹⁾, 1965

	Aantal bedrijven met tuinbouw	Tuinbouw in de open grond					Tuin- bouw onder glas
		totaal	groenten	fruit	klein- fruit	overige gewassen	
Landbouwers							
1- 5 ha	1	0,90	0,90	-	-	-	-
5-10 ha	7	8,24	7,11	0,13	-	1,00	-
10-15 ha	19	25,36	23,41	0,40	0,60	0,95	-
15-20 ha	15	27,66	22,31	4,70	0,65	-	-
20-25 ha	7	6,20	5,10	-	-	1,10	-
25-50 ha	12	15,44	12,04	2,35	1,05	-	-
≥50 ha	5	35,76	-	34,16	1,60	-	-
Alle landbouwers	66	119,56	70,87	41,74	3,90	3,05	-
Akkorbouwbedrijven met tuinland	24	47,53	20,80	21,03	2,65	3,05	-
Gemengde bedrijven met tuinland	42	72,03	50,07	20,71	1,25	-	-
"Woensdrecht"	30	36,38	29,68	4,30	0,45	1,95	-
"Ossendrecht"	22	36,42	31,89	3,73	0,80	-	-
"De Zoom"	14	46,76	9,30	33,71	2,65	1,10	-
Tuinders	25	82,59	46,28	27,32	8,82	0,05	0,12
Landbouwers + tuinders	91	202,15	117,15	69,06	12,72	3,10	0,12

1) Exclusief erwten, groen te oogsten.

Bron: Landbouwtellingformulieren, 1965.

In totaal hebben 12 landbouwers en 10 tuinders fruitteelt op hun bedrijven. De fruitteelt op de landbouwbedrijven is in het algemeen van recente datum en komt vooral voor op de grotere akkerbouw- en gemengde bedrijven. Onder de tuinbouwbedrijven zijn er enkele, waar de fruitteelt op een gespecialiseerd bedrijf wordt uitgeoefend.

Met uitzondering van de fruitteelt is de tuinbouw in het ruilverkavelingsgebied dooreengenomen weinig levenskrachtig. Men is bevreesd om krediet op te nemen. Noodzakelijke investeringen zijn vaak achterwege gebleven, zodat de tuinbouw een enigszins verouderd karakter heeft. In de glasteelt heeft men weinig vertrouwen.

e. Bedrijfsresultaten

Ten einde een globale indruk te geven van de bedrijfsresultaten op de akkerbouwbedrijven in het ruilverkavelingsgebied is in tabel 20 een vergelijkende opstelling gegeven van twee groepen bedrijven, nl.:

- a. de akkerbouwbedrijven van 25-50 ha in westelijk Noordbrabant met een L.E.I.-boekhouding;
- b. de in het ruilverkavelingsgebied gelegen akkerbouwbedrijven van dezelfde grootteklasse.

Tabel 20

BEDRIJFSUITKOMSTEN AKKERBOUWBEDRIJVEN

	Deelnemers	
	L.E.I.-boekhouding akkerbouwbedrijven westelijk Noordbrabant ¹⁾	Akkerbouwers in de "Schelde- zoom" ²⁾
	25 - 50 ha	25 - 50 ha
Aantal bedrijven	31	31
Gemiddelde bedrijfsgrootte (ha)	36,5	35,5
Percentage bouwland	92	84
Granen in % van het bouwland	40	44
Gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf	1,4	0,7
Gemiddeld aantal stuks rundveeëenheden	9,5	19,5 3)
Aantal volwaardige arbeidskr. (per bedrijf)	2,6	2,4 4)
Opbrengst per f. 100,- kosten (gld.)	119	.
Arbeidsinkomen van het bedrijf (gld.)	28.900	.
Arbeidsinkomen van de ondernemer (gld.)	16.500	.
Netto-overschot per ha (gld.)	314	.

- 1) Bron: L.E.I.; gemiddelde van de boekjaren 1961/62 (25-50 ha), 1962/63 (25-50 ha) en 1963/64 (22-51 ha).
- 2) Bron: L.E.I. uit landbouwtellingformulieren.
- 3) Alleen melkkoeien en mestvee (het cijfer voor de L.E.I.-bedrijven omvat alle rundvee).
- 4) Mannelijke arbeidskrachten volgens de landbouwtellingformulieren (incl. tijdelijk 0,1).

Er bestaan enige verschillen tussen de bedrijven in het ruilverkavelingsgebied en de bedrijven in westelijk Noordbrabant, met name voor wat betreft het percentage bouwland en het aantal rundveeëenheden. Het aantal v.a.k. per bedrijf tenslotte is in het ruilverkavelingsgebied iets lager.

Uit de bedrijfsuitkomsten van de onderzochte groep L.E.I.-bedrijven blijkt, dat het gemiddelde arbeidsinkomen van de ondernemer f. 16.500,- bedroeg. Gezien de enigszins afwijkende structuur van de akkerbouwbedrijven in de Scheldezoom is enige voorzichtigheid geboden, wanneer men hieraan conclusies met betrekking van de mogelijke uitkomsten van de bedrijven in het ruilverkavelingsgebied wil verbinden.

Uit de reeds eerder gegeven indeling in bedrijfstypen blijkt dat er naast een aantal akkerbouwbedrijven ook een aanzienlijk aantal gemengde bedrijven is. Het is echter niet mogelijk door vergelijking met een groep L.E.I.-bedrijven een indruk te verkrijgen van de bedrijfsresultaten van de gemengde bedrijven. De gemengde bedrijven in het ruilverkavelingsgebied wijken nl. aanzienlijk af van de boekhoudbedrijven, dit blijkt ook uit tabel 21.

Tabel 21

ENIGE GEGEVENS OVER DE GEMENGDE BEDRIJVEN

	Deelnemers L.E.I.-boek- houdingen gemengde be- drijven op zandgronden 1) cons. Tilburg		Gemengde bedrijven in de "Schelde- zoom" 1965	
	10-15 ha	15-25 ha	10-15 ha	15-25 ha
Aantal bedrijven	13	11	21	19
Gemiddelde bedrijfsgrootte in ha	12,0	17,9	12,9	19,0
Percentage bouwland	39	41	48	54
Percentage grasland	60	58	43	39
Gem. aantal melkkoeien per bedrijf	12,6	16,5	7,4	10,1
Gem. aantal stuks mestvee per bedrijf	0,2 2)	0,3 2)	5,6 3)	8,3 3)
Gem. aantal mestvarkens per bedrijf	14,7	9,5	0,8	5,1
Gem. aantal fokzeugen per bedrijf	4,3	3,6	4,9	0,9
Gem. aantal leghennen per bedrijf	154	46	33	71
Aantal v.a.k. per bedrijf	1,4	1,7	1,6 4)	2,1 4)

- 1) Gemiddelde van de boekjaren 1961/62, 1962/63 en 1963/64.
- 2) Gemiddelde van de boekjaren 1963/64 en 1964/65, gemiddeld aantal stuks mestvee per bedrijf.
- 3) Gemiddeld aantal stuks mestvee per bedrijf, 1965.
- 4) Mannelijke arbeidskrachten volgens landbouwtellingformulieren (vaste arbeidskrachten).

Uit de gegevens blijkt, dat de gemengde bedrijven in de ruilverkaveling in het algemeen meer bouwland hebben, ten aanzien hiervan laten zij een zekere afspiegeling zien van het akkerbouwbedrijf. Ook het percentage tuinland is voor de gemengde bedrijven in "de Scheldezoom" belangrijk hoger. Het aantal melkkoeien is aanzienlijk lager, het mestvee neemt daarentegen een niet te verwaarlozen plaats in. Ook het aantal mestvarkens en ten dele ook het aantal fokzeugen is in "de Scheldezoom" lager. De kippenhouderij is vrijwel te verwaarlozen.

Duidelijk komt naar voren dat de gemengde bedrijven een mengelmoes vormen van akkerbouw, tuinbouw, melkveehouderij, rundveemesterij en enige veredelingsproductie.

§ 4. Slotbeschouwing

1. In de gemeenten Woensdrecht en Ossendrecht, waarin het ruilverkavelingsgebied "de Scheldezoom" vrijwel geheel is gelegen, is de mannelijke agrarische beroepsbevolking in de periode 1947-1960 sterk afgenomen, nl. met resp. 45% en 40%. De mede als gevolg hiervan aanzienlijk toegenomen mannelijke beroepsbevolking in de niet-agrarische sectoren kon niet in de gemeenten zelf worden opgevangen. Dit blijkt uit het feit, dat in 1960 28% (Woensdrecht) en 35% (Ossendrecht) van het totale aantal mannelijke beroepspersonen voor hun werk dagelijks naar een andere gemeente op en neer reisden. Een gelukkige omstandigheid hierbij is, dat verreweg het merendeel van de pondelaars werk heeft gevonden of in direct aangrenzende gemeenten, of in andere gemeenten in zuidoost-Brabant. Echte lange-afstandspendel komt weinig voor. Een ernstig tekort aan aangepaste werkgelegenheid is dan ook niet aanwezig.
2. Op vele bedrijven laat de verkaveling te wensen over. In 1963 bedroeg het gemiddelde aantal kavels per landbouwbedrijf 6,2 en de gemiddelde kavelgrootte 3,84 ha. In "Woensdrecht" en vooral in "Ossendrecht" is de verkaveling beduidend ongunstiger dan in "de Zoom". De ontsluiting vormt in het ruilverkavelingsgebied een ernstig knelpunt. Vele wegen zijn onverhard. Ook de waterbeheersing behoeft verbetering. Vooral op de niet-bemalen poldergronden zijn de afwatering en de lozing slecht.
3. In het ruilverkavelingsgebied komen zeer uiteenlopende bedrijfstypen voor. In het deelgebied "de Zoom" overwegen de akkerbouwbedrijven. Daarnaast vindt men er enkele gemengde bedrijven. In Ossendrecht komen behalve akkerbouwbedrijven ook gemengde bedrijven voor en bovendien enkele tuinbouwbedrijven. In het deelgebied Woensdrecht tenslotte overheerst het gemengde bedrijfstype; daarnaast worden er ook een niet onbelangrijk aantal tuinbouwbedrijven en enkele akkerbouwbedrijven aangetroffen. De grote verschillen, die zich t.a.v. de bedrijfsstructurele problematiek tussen de onderscheiden deelgebieden voordoen, hangen tén nauwste samen met de aard van het bedrijfstype in deze deelgebieden.
4. De akkerbouwbedrijven maken dooreengenomen een vrij gunstige indruk. De granen nemen in het bouwplan de belangrijkste plaats in. Daarnaast zijn ook hakvruchten en handelsgewassen van betekenis. Op 33% van de akkerbouwbedrijven komt melkvee voor. De omvang van dit bedrijfsonderdeel is zeer gering. Het melkvee wordt wellicht alleen aangehouden om te voorzien in de behoefte aan melk voor eigen gebruik. Belangrijker is het mestvee, dat op 80% van de akkerbouwbedrijven voorkomt. Op een aantal bedrijven wordt waarschijnlijk als het ware "noodgedwongen" rundvee gehouden, omdat men gronden in gebruik heeft, die alleen voor graslandexploitatie in aanmerking komen (kwelgronden langs de z.g. "Brabantse Wal"). Op 31% van de akkerbouwbedrijven wordt tenslotte nog tuinbouw bedreven. Het betreft hier hoofdzakelijk groente- en fruitteelt. Hoewel de oppervlakte fruit vooralsnog betrekkelijk gering is, verdient het overweging de mogelijkheid van de fruitteelt op dit bedrijfstype na te gaan. Overigens kan men wel stellen, dat een verantwoorde exploitatie van het fruit binnen het akkerbouwbedrijf alleen mogelijk is, indien:

- a. met een oppervlakte van voldoende omvang begonnen wordt (4 à 5 ha);
- b. het als een zelfstandig bedrijfsonderdeel wordt behandeld;
- c. voldoende vakkenis aanwezig is.

5. Ziet men de bedrijfsgrootte van de akkerbouwbedrijven, dan blijkt dat de meeste bedrijven een behoorlijke bedrijfsoppervlakte hebben. Desondanks is, gezien de huidige ontwikkelingen, de bedrijfsgrootte-structuur niet optimaal, zo is ongeveer 30% voor de akkerbouwbedrijven kleiner dan 20 ha. Bovendien is er ook slechts een klein aantal bedrijven met 50 ha en meer cultuurgrond (15%). Voor de toekomst zou men mogen rekenen met een bewerkingscapaciteit van 25 ha per man. Op een eenmansbedrijf van 25 ha is evenwel geen optimale benutting mogelijk van machines met een grote bewerkingscapaciteit. Op een dergelijk bedrijf zal men dan ook aangewezen zijn op samenwerking. Wil men evenwel in plaats van samenwerking overgaan op loonwerk, dan komt de wenselijke bedrijfsgrootte een belangrijk stuk hoger te liggen en kon men denken aan ongeveer 35 ha. Voor het tweemansbedrijf kan gedacht worden aan een bedrijf van ongeveer 50 ha, maar ook dan is samenwerking gewenst b.v. met een bedrijf van ongeveer dezelfde grootte. Ook in dit geval zal b.v. inschakeling van de loonwerker de bedrijfsgrootte belangrijk groter kunnen zijn dan 50 ha.

Het is gewenst, dat behalve een aantal eenmansbedrijven er ook een aantal bedrijven is waar voornamelijk een arbeidskracht werk is. In dit verband kan met name gedacht worden aan het meewerken van de toekomstige bedrijfsopvolgers. Zou ieder bedrijf worden voortgezet, dan zouden er op iedere 10 bedrijven ongeveer 3 meewerkende zoons zijn. Dit zou betekenen dat naast vergroting van een aantal bedrijven tot eenmansbedrijf het ook zinvol is een aantal bedrijven te vergroten tot bedrijven waarop voor minstens 2 man werk is. Het aantal hectare per man, dat op een aantal bedrijven thans nog aan de lage kant is, kan mede hierdoor worden opgevoerd.

6. Een aantal akkerbouwbedrijven in Woensdrecht en Ossendrecht heeft naar verhouding veel grond in "de Zoom" in gebruik. Men zou kunnen trachten de grond van deze akkerbouwbedrijven te concentreren in het "Zoom"-gebied. Om dit te kunnen bereiken zou de grond van enkele gemengde bedrijven in "de Zoom" geruimd kunnen worden tegen de grond die de akkerbouwers in de beide andere deelgebieden in gebruik hebben. Genoemde akkerbouwers zouden in Woensdrecht en Ossendrecht kunnen blijven wonen, wel verdient het echter, mede uit planologische overwegingen, aanbeveling na te gaan in hoeverre het gewenst is dat deze akkerbouwers in "de Zoom" kunnen beschikken over (eventuele gezamenlijke) bergingsruimte voor machines. De akkerbouwbedrijven zouden op deze wijze in zekere mate geconcentreerd kunnen worden in het "Zoom"-gebied en de gemengde bedrijven in de beide andere gebieden.

7. Minder gunstig is het beeld, dat de gemengde bedrijven te zien geven. Wat het bouwland betreft, ligt de nadruk op granen en hakvruchten. Op de meeste gemengde bedrijven (82%) wordt melkvee gehouden. Het aantal melkkoeien per bedrijf is dooreengenomen zeer gering. Slechts op 12% van de bedrijven, waarop deze dieren voorkomen, zijn meer dan 15 melkkoeien aanwezig. Op de meeste bedrijven (82%) wordt bovendien nog mestvee gehouden. Ook hier geldt, dat het aantal dieren per bedrijf aan de lage kant is. Varkens en leghennen zijn van weinig betekenis. Het zal duidelijke

lijk zijn, dat de geringe omvang van de verschillende bedrijfsonderdelen, welke binnen de veehouderij kunnen worden onderscheiden, een rendabele produktie ernstig in de weg staat. Vergroting van deze eenheden (of afstoting) van de desbetreffende bedrijfsonderdelen dient o.i. dan ook te worden nagestreefd.

Op 66% van de gemengde bedrijven komt tuinbouw voor. Het betreft hier voornamelijk asperges, aardbeien en fruitteelt. Voor de fruitteelt op het gemengde bedrijfstype geldt hetgeen onder 4 werd opgemerkt t.a.v. de fruitteelt op de akkerbouwbedrijven.

8. Evenmin gunstig is de situatie met betrekking tot de tuinbouwbedrijven in het ruilverkavelingsgebied.

De belangrijkste gewassen op de tuinbouwbedrijven zijn asperges en aardbeien verder nog bonen, tuinbonen en spruiten. Daarnaast is de teelt van hard en kleinfruit van belang. Glastuinbouw komt vrijwel niet voor. De tuinbouwbedrijven zijn over het algemeen weinig levenskrachtig. Men is bevreesd krediet op te nemen. Noodzakelijke investeringen zijn vaak achterwege gebleven, waardoor de tuinbouw een enigszins verouderd karakter heeft.

Een aantal tuinbouwgewassen leent zich in toenemende mate voor "akkerbouwmatige teelt", wat tot gevolg heeft, dat de tuinbouwbedrijven, waarop deze gewassen voorkomen, vaak te klein worden. Voor de bedrijven is alleen een bestaan als intensief opengroenteteeltbedrijf mogelijk, indien zij zich richten op de produktie van gewassen, die:

- a. in hoofdzaak voor verse consumptie dienen;
- b. een zeker primeur of derneur karakter hebben;
- c. niet op akkerbouwbedrijven geteeld kunnen worden;
- d. een niet te onevenwichtige arbeidsbehoefte hebben.

Van een belangrijke ontwikkeling in deze richting is evenwel geen sprake.

9. Het aantal akkerbouwbedrijven (bedrijfshoofd $\geq$ 50 jaar) zonder opvolger is gering. Dit geldt met name voor de akkerbouwbedrijven met tuinland. Het ziet er dus niet naar uit, dat het totale aantal landbouwbedrijven in dit gebied in de naaste toekomst ingrijpend zal veranderen (althans niet door gebrek aan opvolgers). Bovendien zijn op enkele bedrijven meer opvolgers aanwezig. Geheel anders is de situatie met betrekking tot de tuinbouwbedrijven. Van de 10 tuinbouwbedrijven, waarvan de bedrijfshoofden 50 jaar of ouder waren, zullen er in de eerstkomende jaren vermoedelijk 7, bij gebrek aan een opvolger, vrijkomen. De animo om het ouderlijke tuinbouwbedrijf voort te zetten is dus wel bijzonder gering. Dit verschijnsel is overigens algemeen in het gebied van Bergen op Zoom en omgeving. Ook van de gemengde bedrijven zonder tuinbouw zullen er in de komende 15 jaar vrij veel vrijkomen. Bij de gemengde bedrijven met tuinbouw is het aantal bedrijven zonder opvolger naar verhouding geringer. Op een aantal bedrijven van dit type komen overigens ook meer potentiële opvolgers voor.

In het voorgaande spraken wij uitsluitend over de opvolgingssituatie en over het aantal bedrijven, dat in de komende 15 jaren mogelijk bij gebrek aan een opvolger zou kunnen vrijkomen. Daarnaast is het uiteraard ook denkbaar, dat een aantal bedrijven geheel of gedeeltelijk zal vrijkomen t.g.v. beroepsverandering. De te verwachten toeneming van de niet-agrarische werkgelegenheid - met name in Antwerpen en Bergen op Zoom (zie onder 11) -

- maakt het waarschijnlijk, dat meer agrarische bedrijfshoofden de land- en tuinbouw geheel of gedeeltelijk zullen verlaten.
10. Onder het vorige punt merkten wij op, dat de tuinderszoons weinig belangstelling hebben om het ouderlijke bedrijf voort te zetten. Anderzijds kwam naar voren, dat bij de akkerbouwbedrijven met tuinland en bij de gemengde bedrijven met tuinland de animo om het ouderlijke bedrijf voort te zetten juist groot is. Op deze bedrijven zijn in een aantal gevallen zelfs meer potentiële opvolgers aanwezig. Het verdient o.i. aanbeveling om na te gaan wat hiervan de achtergronden zijn. Zit hierbij de bedoeling voor om het ouderlijke akkerbouw-c.q. gemengde bedrijf in de toekomst te splitsen in een landbouw- en tuinbouwgedeelte?
11. De gemengde bedrijven zijn vooral geconcentreerd in de deelgebieden "Woensdrecht" en "Ossendrecht". Een aantal van deze bedrijven heeft geen opvolger, waardoor in de toekomst grond vrijkomt. Afgezien van deze veel kleinere bedrijven zonder opvolger, is er nog een fors aantal kleine bedrijven beneden 15 ha. Zo is $\frac{1}{3}$ van het huidige aantal gemengde bedrijven tussen 10 en 15 ha. Zou men met enige voorzichtigheid kunnen stellen, dat men voor het eenmans-gemengde-bedrijf zou moeten denken aan 20 ha, dan zou dit betekenen, dat een groot aantal bedrijven voor vergroting in aanmerking zou komen. Al eerder is evenwel gesteld, dat in beide deelgebieden waarschijnlijk grond aan de agrarische sector zal worden onttrokken als gevolg van een te verwachten sterke uitbreiding van de bevolking. Waarschijnlijk is de benodigde oppervlakte grond zo groot, dat er voor bedrijfsvergroting weinig of niets overblijft. Zelfs is het mogelijk, dat er voor niet-agrarische doeleinden belangrijk meer grond nodig zal zijn dan dat agrarische grond vrijkomt door afwezigheid van een opvolger (zie punt 12). Welke toekomst hebben de kleinere gemengde bedrijven als de kans op bedrijfsvergroting gering is? In principe kan aan vooral twee mogelijkheden worden gedacht. In de eerste plaats aan beroepsverandering waartoe de uittredende werkgelegenheid mogelijkheden zou kunnen bieden. In de tweede plaats aan een stimulering van de veredelingsproductie. Men kan zich tenslotte ook afvragen of er voor de bedrijven geen mogelijkheden liggen voor een ontwikkeling in de richting van de tuinbouw. Vooral op de kleinere gemengde bedrijven is al enige tuinbouw, zodat een aanknopingspunt aanwezig zou zijn. Gezien de geringe levenskracht die de huidige tuinbouw vertoont lijken de mogelijkheden hier toe gering. Een enkel bedrijf zou zich hiermee ontwikkelen tot een meer zuiver veredelingsbedrijf.
12. De toekomstige positie en structuur van de land- en tuinbouw wordt uiteraard in zeer belangrijke mate mede beïnvloed door de te verwachten ontwikkelingen buiten de landbouw. Men mag aannemen, dat de sociaal-economische structuur van Woensdrecht en Ossendrecht in de toekomst zeer ingrijpend zal veranderen. In dit verband dient te worden gedacht aan de uitbreiding van het Antwerpse havengebied met het aansluitende industrieterrein van ongeveer 2500 ha en aan de aanleg van een industrieproject bij Bergen op Zoom (Theodoruspolder) van omstreeks 200 ha. Op wat langere termijn (d.w.z. na 1980) zal ook het Reimerswaalplan zijn invloed doen gelden.

Wat de uiteindelijke consequenties van deze voorgenomen maatregelen zullen zijn, is onmogelijk exact te voorspellen. Veel zal afhangen van het gemeentelijke en provinciale beleid. Verwacht mag echter worden, dat de inwonertallen van Woensdrecht en Ossendrecht sterk zullen toenemen. Het is niet uitgesloten, dat zij zich in toenemende mate zullen ontwikkelen tot woongemeenten. Dit geldt in het bijzonder voor Ossendrecht. Verder is het denkbaar, dat de gemeenten ook op het gebied van de recreatie een functie zullen gaan vervullen.

De niet-agrarische werkgelegenheid zal ongetwijfeld in sterke mate toenemen. Men mag aannemen, dat hierdoor de afvloeiing uit de landbouw zal worden gestimuleerd.

De geprojecteerde industrieterreinen nemen geen agrarische gronden, gelogen in het ruilverkavelingsgebied, in beslag. Wel zijn grondaanspraken te verwachten i.v.m. de aanleg van wegen en de uitbreiding van Woensdrecht en Ossendrecht. Het ligt evenwel in de bedoeling het deelgebied "de Zoom" zoveel mogelijk voor de land- en tuinbouw te behouden. Voor de beide andere deelgebieden is dit minder zeker en, op langere termijn gezien, zelfs twijfelachtig.

Bijlage I

WIJZIGINGEN IN HET AANTAL GEREGISTREERDEN PER
BEDRIJFSTYPE EN PER BEROEPSGROEP (1960-1965)

	Groep A + B								Groep C	Groep D	Speciale bedrijven	Totaal		
	akkerb.- bedrijven met tuin- land				akkerb.- bedrijven zonder tuin- land								gemengde bedrijven zonder tuin- land	
	1	2	3	4	5	6	7	8					9	10
Aanwezig in 1960	31	51	24	41	28	117	32	6	330					
Verdwenen sinds 1960	-	1	2	2	2	23	17	-	47					
Overgegaan naar bedrijfstype 1	•	6	-	5	1	-	-	-	-					
2	10	•	-	3	2	-	-	-	-					
3	-	-	•	1	-	2	1	-	-					
4	5	2	-	•	6	1	-	-	-					
5	2	2	-	-	•	-	-	-	-					
C	1	1	-	1	2	-	2	-	-					
D	1	2	4	1	-	•	2	-	1					
Sp.	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
Waardoor er bedrijfstype c.q. groep verlieten	19	13	4	11	11	7	3	1	-					
Waardoor er tot bedrijfstype c.q. groep toetraden	12	15	4	14	4	8	12	-	-					
Nieuw-geregistreerd	-	-	3	-	1	14	2	1	21					
Aanwezig in 1965	24	52	25	42	20	109	26	6	304					

DE VERKAVELING, 1963

	Aantal bedrijven					Gemidd. aantal kavels per be- drijf	Gemidd. kavel- grootte (in ha)
	met gegevens	met _____ kavels					
		1 t/m 3	4 t/m 6	7 t/m 9	10 en meer		
Landbouwers	121	27	43	33	18	6,2	3,84
Akkerbouwbedrijven met tuinland	22	4	5	6	7	7,5	3,46
Akkerbouwbedrijven zonder tuinland	42	13	19	9	1	4,8	7,15
Gemengde bedrijven met tuinland	41	4	16	13	8	7,3	2,19
Gemengde bedrijven zonder tuinland	16	6	3	5	2	5,5	4,41
"Woensdrecht"	45	12	14	14	5	6,1	2,92
"Ossendrecht"	35	3	10	11	11	7,9	2,54
"De Zoom"	41	12	19	8	2	5,0	6,85
Bedrijven met grond in "de Zoom"							
Geen	33	13	11	5	4	5,1	1,74
≤ 1/3	33	3	8	12	10	8,2	2,14
1/2	13	2	5	5	1	6,3	2,56
≥ 2/3	24	7	10	4	3	5,6	4,03
Tuinders	23	10	10	1	2	4,6	0,99

Bron: Landbouwtellingformulieren, 1963.